

fegyveres konfliktustól sem riadt vissza annak érdekében, hogy beavatkozzon a kisebbség védelmében.

Noha Törökország akár súlyos államközi problémákat is felvállalt, 1990 után nem tűzte napirendre a török kisebbségek állampolgári jogokkal történő felruházását, a kettős állampolgárság kérdését. Ezzel egyetemben hosszú ideig nem épült ki átfogó intézményrendszer a kisebbségek támogatására, s napjainkban is különböző intézmények egymástól független munkáját figyelhetjük meg inkább, mint egy átgondolt, nemzetstratégia mentén kialakított támogatáspolitikát. Ezen politika legfontosabb része a pártokkal fenntartott kapcsolatokon túlmenően a fejlesztési segélyezés, amely jelentős szerepet játszik az elmaradott török települések modernizációjában, illetve identitásának megerősítésében az oktatási és kulturális programok által.

ETNIKAI KONFLIKTUSOK

Merenics Éva

Az autonómiából szakadár állammá válás okai Hegyi Karabah esetében

A mai napig békeszerződés nélkül, az 1994-es fegyverszüneti egyezményel lezárt karabahi háború a Szovjetunió széthullását kísérő tragikus események egyike. Az örmények magát az etnikai konfliktust, az abból kirobbant háborút és a háború idején Örményországot érintő török-azeri blokádot, míg az azeri fél a harc és az autonóm terület, emellett pedig az azon kívüli biztonsági zóna elvesztését, valamint a menekültáradatot fájlalja leginkább. Egy ilyen súlyos konfliktus esetén joggal merül fel a kérdés, mi okozta, hogyan lehetne a jövőben megelőzni, illetve hogy a területi autonómia intézménye önmagában nem emeli-e a hasonló események előfordulásának kockázatát.

Utóbbi kérdésre természetesen egyetlen területi autonómiát megvizsgálva nem tudunk válaszolni. Azonban sorra tudjuk venni azokat a tényezőket, amelyek elvezettek Hegyi Karabah Azerbajdzsántól való elszakadásához, és valószínűsíthetjük, hogy a hasonló körülmények közt lévő autonómiák működése hasonló eredményre vezet. Ugyanakkor kísérletet tehetünk arra, hogy a szakadárságot elősegítő tényezők osztályozása alapján egy elméleti modell alapjait lefektethessük. Természetesen e tanulmány sem terjedelmében, sem mélységében nem vállalkozhat egy teljes modell kidolgozására.

Az elemzés során megvizsgáljuk a geopolitikai tényezőket, mind helyi, mind regionális léptékben, és azoknak az autonóm terület kije-

lölésétől az elszakadásig történt változásait. Emellett, mivel részben etnikai okokból megalakított önkormányzatról van szó, szükség van az etnikai összetétel és az interetnikus viszonyok vizsgálatára is. Lényeges megismerni, hogy a területen többségi nemzetiséget adó, ám Azerbajdzsánban kisebbségben élő örményekre vonatkozóan az Azerbajdzsán Szovjet Szocialista Köztársaság [továbbiakban: SZSZK], illetve a szovjet központi hatalom politikája milyen irányelveket követett. Mivel az örmény kisebbség anyaországa az Örmény SZSZK volt, elengedhetetlen az ottani társadalmi-politikai összefüggéseket is a vizsgálat körébe vonni.

Az autonómiatörekvésekről szóló diskurzusban kétféle megközelítést találhatunk a területi autonómia és az állam viszonyának leírására. Az egyik szerint ez lehet egy kisebbségnek az államon belül biztosított legszélesebb körű jogkör, másrészt pedig ez lehet az államtól való elszakadás első lépése. Hegyi Karabah esetében – mint a fent vizsgálandó tényezők legtöbbször – ez a megközelítés is változott a terület felett szuverenitást gyakorló entitások felfogásában. Így e perspektíva változását is szükséges górcső alá venni.

A vizsgálat időtartamának kezdetét az Orosz Birodalom felbomlásával jelöljük meg. A közelmúltban született örmény és azeri források is igyekeznek a régmúltba vezető bizonyítékokat találni, hogy igazolják a terület feletti rendelkezésük jogát. Mivel a birodalmi keretek között a Dél-Kaukázusban nem beszélhettünk nemzetállamok kialakulásáról, a szovjet hatalom berendezkedéséig eltelt rövid időszakban azonban független nemzetállamok működtek ott, igazán ekkor kezdett kezelendő kérdéssé válni az etnikai összetétel, és a belőle eredő problémarendszer. Ezért innen kezdjük a vizsgálatot. Az elemzés végpontjaként a karabahi háborút lezáró 1994-es fegyverszünetet adjuk meg, hiszen ezzel zárult le Hegyi Karabah Azerbajdzsántól való elszakadása, annak ellenére, hogy az entitás már 1992 januárjában kikiáltotta függetlenségét.

A tanulmányban elsősorban szekunder források kerülnek felhasználásra, az elemzés kisebb arányban interjúkra, illetve a szerző közelmúltban szerzett helyi gyakorlati tapasztalataira is támaszkodik. Releváns esetekben az írás az Azerbajdzsán más részein élő örmények helyzetét, más örmény közösségeket vagy más autonómiákat is referenciapontként használ.

Az első tényező, amelyet bemutatunk, a geopolitikai helyzet változása. Az Orosz Birodalomnak a Dél-Kaukázusban való meggyengülése az 1917-es februári forradalommal kezdődött. Ekkor az egész régiót egy kormányzóság alá helyezték, amelynek azonban nem voltak megfelelő kapacitásai, hogy megoldja a térség akkori problémáit, amelyeknek nagy része az I. világháborús orosz-török fronton folyó harcokból fakadt. Döntően ennek az intézményi gyengeségnek köszönhetően kezdett a terület igazgatása átkerülni a formálódó helyi nemzetállami struktúrákhoz. Ez a folyamat végül 1918 májusának végére három új köztársaság megszületését eredményezte: Grúziáét, Örményországot és Azerbajdzsánét. A három állam területén több helyütt etnikailag heterogén lakosság élt, emiatt, illetve más történelmi kötődések okán is több vitatott hovatartozású területért indultak meg az új államok harcai.

Ebben az időszakban, 1918 végére került örmény katonai ellenőrzés alá Hegyi Karabah, amely területre Azerbajdzsán is fenntartotta igényét. Az örmény hadsereg a túlnyomó többségben örmény lakosság támogatásával tudta ellenőrzése alá vonni a térséget, a szembenálló, jó felszereltséggel és anyagi háttérrel rendelkező azeri hadsereggel szemben. Ezzel párhuzamosan azonban Baku a török hadsereg támogatását élvezte, és hamarosan a britek is megjelentek Azerbajdzsánban. A kezdeti – kifejezetten az azeri szuverenitás ellen és a térségben az eredetileg oroszok által kidolgozott közigazgatási struktúra támogatására meghozott – intézkedések után, meglátva a régióbeli lehetséges szövetségüként Azerbajdzsánt, egyre inkább az azeriek pártjára álltak. A brit hadsereg közreműködésének eredményeképp az oroszok létrehozta rendszerben az Elizavetpoli Kormányzóság alá tartozó Hegyi Karabah azeri kézre került. Ezt az örmény kormány elutasította, Azerbajdzsán pedig az állam egységes és elidegeníthetetlen részének nyilvánította a területet.¹

¹ Hovhannisian, Richard G.: *The Republic of Armenia: The First Year. 1918–1919*. Near Eastern Center of the University of California: Berkeley, Los Angeles, London, 1974: 15, 157–159, 162.

A vita a továbbiakban is függőben maradt, hiszen a problémára más potenciális megoldást adható párizsi béketárgyalásokat követő időszakban a nagyhatalmak az Sevres-i béke megkötését követően az Oszmán Birodalomban zajló folyamatokra koncentráltak, a szovjet hatalomátvétel pedig ettől kezdve már csak hónapokat váratott magára. A terület felett, az Atatürk-i háborút leszámítva, zavartalan szuverenitást gyakorló hatalom már 1921-ben igyekezett rendezni a kérdést, Sztálin akkor még nemzetiségekért felelős népbiztosként irányította a folyamatot.

Két „végső” döntést is hozott az említett év nyarán. Az első, júniusi határozat szerint Hegyi Karabah Örményország egységes és elidegeníthetetlen része, ráadásul a döntés az azeri és az örmény fél – önkéntes vagy nagyobb valószínűséggel a szovjet hatalom által kikényszerített – megegyezésére utal: „Az Azerbajdzsán Szovjet Szocialista Köztársaság Forradalmi Bizottságának Deklarációja és az Örmény Szovjet Szocialista Köztársaságnak Azerbajdzsánnal történt megállapodása alapján a továbbiakban Hegyi Karabah az Örmény Szovjet Szocialista Köztársaság integráns része.”² Ezt követte július 5-én az a határozat, amely még az azt megelőző napon is elutasításba ütközött a Kaukázuson túli Forradalmi Bizottság Politbüroja előtt. Ennek szellemében Hegyi Karabahot autonóm területként Azerbajdzsánhoz kapcsolták, a vegyes lakosságú Susit jelölve meg a terület központjaként. A hivatkozási alap a következő volt: „... figyelembe véve a muszlimok és örmények közti nemzeti egyetértés szükségességét, a gazdasági kapcsolatot Felső- és Alsó-Karabah között, valamint meglévő kötődéseit Azerbajdzsánhoz.”³ A gazdasági kapcsolatokat és az Azerbajdzsánhoz való kötődést a későbbiekben vizsgáljuk. Felső- és Alsó-Karabah egykori egységének, és hovatartozásának vizsgálata azonban egyrészt meghaladja az elemzés kijelölt időbeli korlátait, másrészt pedig mivel mindkét fél a magáénak vallja történelme egy-egy időszakában, a kérdés elem-

zésére ezen értekezés tartalmi és területi keretei nem elegendőek. Egyben el is terelnénk a figyelmet az autonómia kérdésköréről. Az első döntés valószínűleg az etnikai tényezők figyelembevételével született meg. A második viszont abból a megfontolásból, amely végül az egész Dél-Kaukázus helyzetét meghatározta, és ha egy pillantást vetünk a térség jelenlegi konfliktusforrásaira, a mai napig meghatározza. Ez pedig a bolsevikok hatalmának térségbeli stabilizálása volt. A sztálini rendezés regionális összefüggésben úgy rajzolta meg a határokat és osztotta el a területeket az egyes tagállamok között, hogy egyik se legyen etnikailag homogén, mindegyikben legyen egy-egy egybefüggő tömbben élő kisebbség, amely az oszd meg és uralkodj elv alapján a többség ellen fordítható, ha az a bolsevik hatalom ellen lázadna.⁴

Hegyi Karabah Autonóm Terület határainak kijelölésében további érdekesség volt, hogy közvetlenül nem érintkezett az Örmény SZSZK-val, azonban csak egy nagyon keskeny átjáró választotta el tőle, a húszegynéhány kilométeres, légvonalban még keskenyebb, lacsini korridor. Az autonómia határa nem követte az etnikai határokat sem, több örménylakta terület kimaradt belőle, míg nagyrészt azeri lakosságú településeket viszont belefoglaltak.

A szovjet hatalom a következő közel hetven évre konzerválta a területi határokat, amikor a Szovjetunió szétesése és a rendszerváltások hatására ismét ingatagrá vált a régió helyzete. Az átrendeződő nagyhatalmi egyensúly már nem a kétpólusú világrendszerben egyértelmű szovjet felfogású rendet tartotta meg a térségben, hanem a Dél-Kaukázust, de földrajzi fekvésének köszönhetően leginkább Örményországot, két hatalmi törekvés metszéspontjába helyezte. Az egyik az orosz-iráni, észak-dél irányultságú hatalmi tengely, amely az örmények helyzetét stabilizálja, a másik pedig Törökországnak a volt szovjet türk tagköztársaságokkal való szövetségrendszerre, amely az azerieknek kedvez.⁵ A tér-

² Hegyi Karabah Köztársaság Egyesült Államokbeli Irodájának honlapja http://www.nkrusa.org/nk_conflict/legal_folder.html, letöltés ideje: 2013.05.27.

³ Suny, Ronald Grigor: *Looking Toward Ararat. Armenia in Modern History*. Indiana University Press: Bloomington, 1993:194.

⁴ Croissant, Michael P.: *The Armenia-Azerbaijan Conflict. Causes and Implications*. Westport: Connecticut, London, 1998:19–20.

⁵ Uo. 60–61, Libaridian, Gerard J.: *Modern Armenia. People, Nation, State*. Transaction Publishers: New Brunswick, London, 2004: 271, 295–296.

ség nemzetközi politikai folyamatait ugyanakkor folyamatosan nagyban befolyásolják a Közel-Kelet államaiban lezajló változások is.

Az átrendeződés természetesen nyomot hagyott a konfliktuson is. Kezdetben a Moszkva által megszilárdítani kívánt status quo Azerbajdzsánnak kedvezett. Törökország emellett, szintén Azerbajdzsán támogatására, blokádnak alá vette Örményországot, amely azért volt különösen súlyos, mert az ország fő energiaellátási útvonulatát – és Hegyi Karabah Autonóm Területét is – Azerbajdzsán felől építették ki, a cári időkben megvalósított infrastrukturális fejlesztésekhez hasonlóan, amelyek Baku felé biztosították az örménylakta későbbi autonómia közlekedését. Így Örményország ellátását csak Grúzia és Irán felől lehetett biztosítani, ebbe a két irányba azonban nagyon gyenge volt a közlekedési infrastruktúra minősége. A blokádnak az energiaellátás terén való súlyosságát fokozta, hogy az 1988-as észak-örményországi földrengés miatt leállították a mecatori atomerőművet, az alternatívát jelentő kőolajszármazékok és földgáz pedig csak Grúzia felől, tartálykocsikon érhatték el az országot.⁶ Így a villamosenergia-ellátás napi néhány órára korlátozódott. Ez különösen a városi lakosságot érintette súlyosan.

Az azeri-török szövetség további erősödése Hegyi Karabahon kívül más területeket is fenyegetett volna, így Észak-Íránt, ahol jelentős számú azeri nemzetiség él. Valószínűleg ennek nyomán iráni szövetségesének elvesztésétől tartva a már független Oroszország az örmény oldalra állt. Így nyilván elősegítette Hegyi Karabah Azerbajdzsántól való elszakadását.

A harcok során Susi bevételét követően, 1992 tavaszán kerültek előnybe az örmény erők, majd fokozatosan 1993 végéig ellenőrzésük alá vették az egész korábbi Karabahi autonómiát és a lacsini korridort. A korábbi Hegyi Karabah Autonóm Terület határán kívül továbbá egy biztonsági sávot is ellenőrzésük alá vontak, ugyanis az azeri erők onnan még képesek voltak aknavetőkkal támadni a stratégiai fontosságú váro-

⁶ Deutsch-Armenische Gesellschaft (ed.) *Phönix aus der Asche. Armenien 80 Jahre nach dem Genozid*. Deutsch-Armenische Gesellschaft: Frankfurt am Main, 1996: 97.

sokat és útvonalatokat.⁷ A de facto határ a mai napig ez alapján rajzolódik ki, a tűzszüneti megállapodást pedig a felek számtalanszor megsértik. Komolyabb összecsapásokra azonban azóta nem került sor.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a terület hovatartozásának eldöntésében nagy szerepe volt a nemzetközi politikai egyensúlyoknak, azok regionális instabilitása pedig mind a terület hovatartozásának vitatottá válásához, mind pedig az Azerbajdzsántól való elszakadásához hozzájárult.

A geopolitikai tényezők figyelembe vételét követően a helyi etnikai viszonyokat is meg kell vizsgálnunk. A számarányok tekintetében elmondható, hogy a vizsgált időszakban végig az örmények tették ki Hegyi Karabah lakosságának többségét. Ez az autonómia megalakulása idején 94% volt,⁸ az utolsó össz-szovjet népszámlálás idejére 76%-ra csökkent.⁹ A számarány mellett a két nemzetiség egymáshoz fűződő kapcsolata sem változott számottevően. Nagyrészt békés viszonyt ápoltak egymással, kivéve, amikor a két ország között elmérgesedő politikai viszony a „hegyekbe” is begyűrűzött. Ilyen fordult elő a vizsgált időszak elején, amikor az Azerbajdzsánban tartózkodó brit erők egy köztudottan a pántörök eszmét pártoló kormányzót neveztek ki az Elizavetpoli kormányzóság élére. Legközelebb pedig évtizedek múlva, amikor az autonómia saját döntése alapján 1988-ban békésen elindított, és hamarosan az Örmény SZSZK lakossága és a formálódó örmény ellenzék részéről támogatott folyamatokra az érintett Azerbajdzsán SZSZK etnikai megtorlásokkal válaszolt. Az 1988. február végi szumgaiti örménymészárlások során nem bizonyosodott be ugyan az állami szervezés, a hatóságok azonban napokig nem avatkoztak be a vérengzésbe. Hivatalos statisztikákból már csak a szovjet adatok állnak rendelkezésünkre, ak-

⁷ Hegyi Karabah Köztársaság Egyesült Államokbeli Irodájának honlapja http://www.nkrusa.org/nk_conflict/armed_conflict.shtml#year1992, letöltés ideje: 2013.05.28.; http://www.nkrusa.org/nk_conflict/armed_conflict.shtml#year1993, letöltés ideje: 2013.05.28.; http://www.nkrusa.org/nk_conflict/chronology.shtml#year1994, letöltés ideje: 2013.05.28.

⁸ Suny, 1993. *Looking Toward Ararat*, i.m., 188.

⁹ Malkasian, Mark: *Gha-ra-bagh! The Emergence of the National Democratic Movement in Armenia*. Wayne State University Press: Detroit, 1996:27.

kortól kezdve, amikor az NKVD – meglehetősen későn – bevonult a városba.¹⁰ Ezzel a lépéssel Azerbajdzsán egyben Hegyi Karabah kérdéskörét azeri-örmény etnikai konfliktussá tette.

A terület békés nemzetiségi együttélésének a XX. század eleji és végi felborulásai között azonban természetesen volt átmenet. Az általánosságban elmondható volt, hogy a cári időkben felépített infrastruktúrát¹¹ követően semmiféle érzékelhető gazdasági fejlesztés nem zajlott Hegyi Karabahban. Így gazdaságát a mezőgazdaság szektora határozta meg,¹² a rossz anyagi körülmények miatt pedig lakói közül – valószínűleg nemzetiségre való tekintet nélkül – sokan vándoroltak el. Az egyetlen fejlesztési csomagot Gorbacsov javasolta 1988-ban, hogy a kirobbant konfliktus intenzitását mérsékelje,¹³ ám terveiből már semmi nem valósult meg.

A karabahi örmény nemzetiséget a gazdasági diszkrimináció mellett más hátrányok is érték. Előfordult, hogy az örmény tannyelvű osztályokban is csak egy-egy tankönyv vagy munkafüzet volt elérhető az ott tanuló összes gyermek számára egy adott tantárgyból. Ez okból, illetve az orosz nyelvnek az azerinél magasabb presztízse miatt, sokan inkább orosz tannyelvű iskolába küldték gyermekeiket. Ez az Azerbajdzsán más részén élő örményekre is érvényes volt. Ugyanakkor az örményül tanulni vágyók az anyaországban kaphattak csak teljes értékű lehetőségeket. A gazdasági fejlesztések elmaradásával a helyi épített kulturális örökség is pusztulni kezdett.¹⁴

A hasonló hátrányos megkülönböztetés, az örmények időnkénti nyílt üldözése miatt ürült ki például az örmény lakosság a kezdetben 40%-ban örménylakta Nahicseváni Autonóm Területről (Örményor-

szágtól délre fekvő azeri exklávé).¹⁵ Egy ott élő szemtanú elmondása alapján a helyi azeriek és örmények viszonya szintén békés volt. Az adatközlő családja az azeri hatóságok akciójának köszönhetően kényszerült menekülésre. A szomszédos falvakban lakó azeriek segítettek a bújtatásukban, majd végül az idős szülők Jerevánban tanuló gyermekeiknél találtak menedékre.¹⁶

Az örmények a hatvanas évektől kezdve időről időre tiltakoztak a hátrányos megkülönböztetés ellen. Nemritkán több tízezres petíciókat juttattak el Azerbajdzsán vagy a Szovjetunió felső vezetésének. Az ilyen fajta figyelemfelhívás azonban nagyon kockázatos volt. Az aláírók gyakran váltak politikai üldözés tárgyává. Jobb esetben az Örmény SZSZK-ba való áttelepülésükkel megoldódott a probléma, máskor azonban a rendszer ellenségeinek járó retorziók sújtották őket is.¹⁷

Az 1988 februárjában kiadott határozat, amely alapján Hegyi Karabah Autonóm Terület csatlakozott volna Örményországhoz, végül e folyamatos diszkrimináció eredményeképp született meg. A nyolcvanas évek végén felmerülő további ok, amely az utolsó csepp volt a helyi örmények pohárban, az a feltételezés volt, hogy néhány karabahi termelőszövetkezetben inkább az azeri gazdáknak kedveztek.¹⁸ Ez nyilván a korábbi több évtizedes kisebbségi jogi sérelmekhez képest elenyésző probléma, ám a glasznosztj és a peresztrojka szellemében már nyilvánosan vitatható és megvitatható kérdés volt. A határozat meghozatalát követően Sztepanakert és a környező települések örmény lakossága szintén a szabad szó jogán az autonóm terület fővárosának utcáira vonult, hogy nyomatékosítsa a szovjet alkotmány által egyébként lehetővé tett politikai döntést.

Jerevánban párhuzamosan egy környezetvédelmi tüntetés zajlott, az ottani demonstrálók hamar befogadták a karabahi egyesülő szándéket követeléseik közé. És bár a helyi népszavazás, illetve annak ered-

¹⁰ Ambartsumian, Sergey: *On the Brink: Three Years of Struggle for Armenian Independence*. National Academy of Sciences of the Republic of Armenia: Yerevan, 2010:25.

¹¹ Croissant, 1998. *The Armenia-Azerbaijan Conflict*, i.m., 12.

¹² Hegyi Karabah Köztársaság Egyesült Államokbeli Irodájának honlapja http://www.nkrusa.org/nk_conflict/azerbaijan_discrimination.shtml, letöltés ideje: 2013.05.29.

¹³ Malkasian, 1996. *Gha-ra-bagh!* i.m., 62–63.

¹⁴ Walker, Christopher J. (ed.) *Armenia and Karabagh. The struggle for unity*. Minority Rights Publications: London. 1991:116–117.

¹⁵ Uo. 65.

¹⁶ Interjú: nahicseváni születésű idős értelmiségi nő, Abovján, 2010. június 28.

¹⁷ Interjú: Ulubabjan Hrajr, Hegyi karabahi születésű újságíró, dokumentarista, Jereván, 2010. május 12.

¹⁸ Croissant, 1998. *The Armenia-Azerbaijan Conflict*. i.m., 26.

ménye, valamint a szovjet alkotmány alapján megoldhatónak vélték a kérdést, a megmozdulásokat az ottani vezetés sem nézte jó szemmel.¹⁹ Ennek ellenére, valószínűleg a jereváni támogatás hatására válaszul történt az első karabahi összecsapás, amikor is azeri férfiak ezrei indultak el az autonóm területen kívül eső Aghdam városából a túlnyomó többségben örmények lakta Aszkerán településre, megrongálták az újukba eső üzemeket és infrastruktúrát, majd összecsaptak az aszkerániakkal. A harcnak két azeri fiatal esett áldozatul. Valószínűsíthető, hogy ennek megtorlására kezdődtek el a már említett szumgaiti pogromok,²⁰ ahonnan már nem volt megállás. A konfliktus többé nem egy autonómia és az azt megillető jogokat korlátozó állam összeütközése volt, hanem két etnikumé.

Az autonómiának a felette szuverenitással bíró állam általi kezelésének elemzéséből több okot szűrhetünk le, amelyek elősegítették a szakadást. Ezek a gazdasági diszkrimináció, a kisebbségi jogok be nem tartása és a területen többségben lévő etnikum tiltakozásának, javaslatainak el nem fogadása. Bár az autonómia fogalma igen széles spektrumon belül mozoghat, célja egy adott csoport bizonyos ügyeinek saját döntéshozatal általi szabályozása. A területi autonómia pedig elvileg a legszélesebb körű jogokat garantálhatja, amelybe még a saját adórendszer is beletartozhat.²¹ Nyilvánvaló, hogy Hegyi Karabah esetében az önkormányzat csak névleges volt, az igazán lényeges döntéseket az Azerbajdzsán SZSZK politikai vezetése hozta. Ez a rendszer nem szolgálta a területen túlnyomó többségben élő örmények érdekeit, sőt, a gazdasági elszigeteltség a helyben élő azeri lakosságét sem. Az autonómia ennél fogva kimerült a terület határainak kijelölésében, és saját intézményrendszerének fenntartásában, amely azonban tartalmilag saját döntéshozatalt és végrehajtást nem eredményezett.

¹⁹ Demoyan, Hayk: *Western Media Coverage of the Nagorno-Karabakh Conflict in 1988-1990*. Tigran Mets: Yerevan, 2008: 22–24; Libaridian, 2004. *Modern Armenia*, i.m. 205–207.

²⁰ Malkasian, 1996. *Gha-ra-bagh! i.m.*, 51, 53–54.

²¹ Györi Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Osiris Kiadó: Budapest, 2006:74.

Így adott volt egy formai elkülönítés – a terület határainak kijelölése – amely ebben az esetben alapul szolgált az Azerbajdzsán más részeitől való elszigeteléshez. Mellette „működött” egy üres autonómia bizonyos saját intézményekkel. Végül pedig folyamatos negatív megkülönböztetés érte a terület lakosságát. Míg önmagában a területi elkülönítés nem szükségszerűen jelenti, hogy az autonómiában élők életminősége eltérjen az ország más részein lakóképtől, ebben az esetben így történt.

Összességében a moszkvai központ – már ismert okokból – többletjogokat kívánt adni a területnek, amelyhez képest a szovjet-azeri vezetés az Azerbajdzsán SZSZK más részeivel összehasonlításban kevésbé támogatta a térséget. Az elképzelhető többletjogokat pedig – ilyen például az örmény nemzetiség önazonosságának megtartása – nem biztosította. Az azeri nemzeti mozgalom feléledésének két vizsgált korszakában továbbá a két etnikum közti ellentét megteremtésével – valószínűleg nemzetiségre való tekintet nélkül – tovább súlyosbította a térségben élők helyzetét. Vagyis ezek alapján három típusú hozzáállást figyelhetünk meg a hatalomgyakorlók részéről:

1. A szuverén hatalom birodalmi szinten (központi szovjet vezetés) kijelölte, illetve elviekben létrehozta az autonómiát, a kisebbségi jogok figyelembe tartásának igényével, úgy, mint például a nemzetiségi iskolarendszer megtartása, a nyelvhasználat biztosítása;

2. A szuverén hatalom tagállami szinten nem biztosított semmiféle többletjogokat, ezt súlyosbította a gazdasági felzárkóztatás elmaradásával, amelyet a központ valószínűleg a status quo fenntartása érdekében elnézett neki.

3. Pedig a kétszer is birodalmi kereteken kívül működő szuverén nemzetállam vezetése az etnikai tényező felhasználásával szintén rontotta az autonóm területen élők helyzetét.

Az interetnikus viszonyok Hegyi Karabahban a vizsgált időszak legnagyobb részében békések voltak,²² így ebből az irányból biztosan nem érték a helyi örménységet az elszakadás felé taszító erők. A két bé-

²² Miller, Donald E. – Touryan Miller, Lorna: *Armenia. Portraits of Survival and Hope*. University of California Press: Berkeley, Los Angeles, London, 2003:70.

kétlen korszakban, az Orosz Birodalom megszűnése és a Szovjetunió felbomlása, illetve a rendszerváltás alatt is csak a kívülről jött, az előbbi idején (brit támogatású) pántörök eszméket valló kormányzó, illetve az utóbbi korszakban Baku etnikai ellentéteket szító és támogató politikája eredményezte a Hegyi karabahi azeri és örmény nemzetiségűek ellenségeskedését.

Bár már említést tettünk a jereváni folyamatokról, részletesen azonban nem mutattuk be őket, mégis szükséges megérteni az ott lezajló társadalmi-politikai változásokat is, amelyek azt eredményezték, hogy az Örmény SZSZK végül Karabah elszakadását támogatta. A korábban leírt ellenzéki tüntetések fokozatosan társadalmi-politikai reformokat követelő demonstrációkba mentek át, ezzel letették az örmény rendszerváltást előkészítő mozgalom alapjait. A változó célok ellenére az ellenzéki megmozdulásokat szervezők még mindig Karabah Bizottság néven tevékenykedtek. Az anyaországban is éledő nacionalizálódást jelezte továbbá, hogy a tüntetők még a karabahi kérdésnél is sokkal hangsúlyosabban követelték az örmény népirtás nemzetközi – és hazai – elismertetését.²³

Az akkori kommunista vezetés természetesen nem nézte jó szemmel a tiltakozó akciókat, hatalom és ellenzék viszonya 1988 nyarán a Jereván melletti Zvartnoc repülőtéren lezajlott ülősztrájk vérbefojtásával mérgeződött el.²⁴ A tiltakozásokkal és folyamatos sztrájkokkal párhuzamosan megindult Azerbajdzsánból az örmény menekültek áradata is, akiket Észak-Örményországban telepítettek le, ahol az év decemberében kitört földrengés több tízezer áldozatot, félmillió hajléktalant és teljesen romba döntött infrastruktúrát hagyott maga után. Ennek eredményeként a menekültekről egyrészt elterelődött a figyelem, másrészt sokan az etnikai konfliktus után a természet pusztító erejének is áldozatául estek.²⁵ Mivel az Örményországba vezető fő vasútvonal és a fosszilis energiahordozók

²³ Abrahamian, Levon: *Armenian identity in a Changing World*. Mazda Publishers: Costa Mesa, 2006:328–329.

²⁴ Marutyan, Harutyun: *Iconography of Armenian Identity. The Memory of Genocide and the Karabagh Movement. Volume 1*. „Gitutyun” Publishing House of NAS RA: Yerevan, 2009:171.

²⁵ Miller – Touryan Miller, 2003. *Armenia*. i.m, 19–20.

szállítása is Azerbajdzsánon át épült ki a Szovjetunióban, a segélyszállítványokat Azerbajdzsán vissza tudta tartani, vagy minőségromlást eredményezve késleltette azokat.²⁶ Így nemcsak a két etnikum, hanem a két tagállam között is végleg elmérgesedett a viszony.

A Szovjetunió széthullásának és a régi szovjet rendszer pluralizálódásának köszönhetően a konfliktus egyre intenzívebb lett. A bakui örménység ellen irányult 1990. januári pogromok végleg bebizonyították az örmények számára, hogy Azerbajdzsánon belül nagy valószínűséggel nem gyakorolhatják kisebbségi jogait. Ez a valószínűleg régóta érlelődő felismerés pedig arra ösztönözte az anyaországban élőket, hogy az Azerbajdzsánban már Nahicsevánon és Bakun kívül egyedül megmaradt karabahi örménységet támogassák szakadár terveikben.

A különválás külön nemzetközi jogi érdekesség, ugyanis 1991. december 6-án tartottak róla népszavazást, amelyet a szovjet jogszabályok alapján szerveztek meg és bonyolítottak le, ám akkor már néhány napja nem létezett a Szovjetunió. A helyben maradt lakosok – etnikai arányokat tükröző – részvétele és döntése alapján azonban 1992. január 6-án Hegyi Karabah Köztársaság kikiáltotta függetlenségét.²⁷ Innentől kezdve természetesen már nyílt háború zajlott a területért, amelyben hivatalosan Örményország nem vett részt, gyakorlatilag azonban a Hegyi karabahi önvédelmi egységein belül az anyaországból érkező önkéntesek jelentős többleterőt jelentettek. Tanulmányunkból is ismerve a terület földrajzi adottságait, a szakadár alakulatok anyagi utánpótlásának biztosítása sem lett volna lehetséges Örményország támogatása nélkül. A segítség lehetőségeit ellenben nyilvánvalóan csökkentette, hogy a török-azeri blokád miatt az ország gazdasága szinte teljesen leállt.

Az örmény fél hivatalos távolmaradásának és a Hegyi Karabahtól való különállás máig tartó fennállásának leginkább diplomáciai okai vannak. Mivel Azerbajdzsán Örményországot agresszornak tekin-

²⁶ Deutsch-Armenische Gesellschaft (ed.), 1996. *Phönix aus der Asche*. i.m., 105.

²⁷ International Crisis Group (Nemzetközi Kríziscsoport) nemzetközi nonprofit szervezet honlapja: http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/166_nagorno_karabakh_viewing_the_conflict_from_the_ground.pdf, letöltés ideje: 2011.10.12.

ti, az örmény félnek szükséges távolságot tartania mind a háborútól, mind pedig Hegyi Karabahtól. És bár a béketárgyalásokon részt vesz, a háborúban való felelősségét nyilvánvalóan csökkenti ezzel a hozzáállással. Ugyanígy nem integrálta Hegyi Karabahot saját területébe, de annak önállóságát sem ismerte el. A gyakorlatban szoros az összefonódás a két entitás között, például átjárható az oktatási rendszerük, közös a pénznemük, az Örmény Köztársaság két legutóbbi elnöke is karabahi születésű volt. Másrészt a különállást hangsúlyozandó Hegyi Karabah nagykövetséget működtet Jerevánban, a külföldieknek külön vízumot kell váltani a területére való belépéshez, különálló mobil- és vezetékes telefonhálózatot működtet, hogy csak a legszembevetőbbeket soroljuk.

Vagyis összességében az anyaországról elmondható, hogy bár kényesen ügyel a konfliktustól való bizonyos fokú távolmaradásra, támogatása nélkül nem jöhetett volna létre a különválás. A segítségnyújtás gyakorlati megvalósulásához azonban először fel kellett bomlania a birodalmi kereteknek, és ki kellett cserélődnie az örményországi politikai elitnek is. Önmagában a kulturális és földrajzi közelség tehát nem jelentette a szakadár támogatását, szükség volt más tényezők közrejátására is.

Az alábbi 1. táblázatban foglaljuk össze a társadalmi és politikai környezet eddig vizsgált tényezőit. A szakadást eredményező konfliktus mind a négy szereplője, illetve szereplő-rendszere esetén különválasztjuk azokat az autonóm területre is befolyással bíró környezeti hatásokat, tényezőket, amelyek változtak a szakadár mozgalom idején vagy az azt közvetlenül megindító időszakban, valamint azokat, amelyek a történelmi változások ellenére is adottak maradtak.

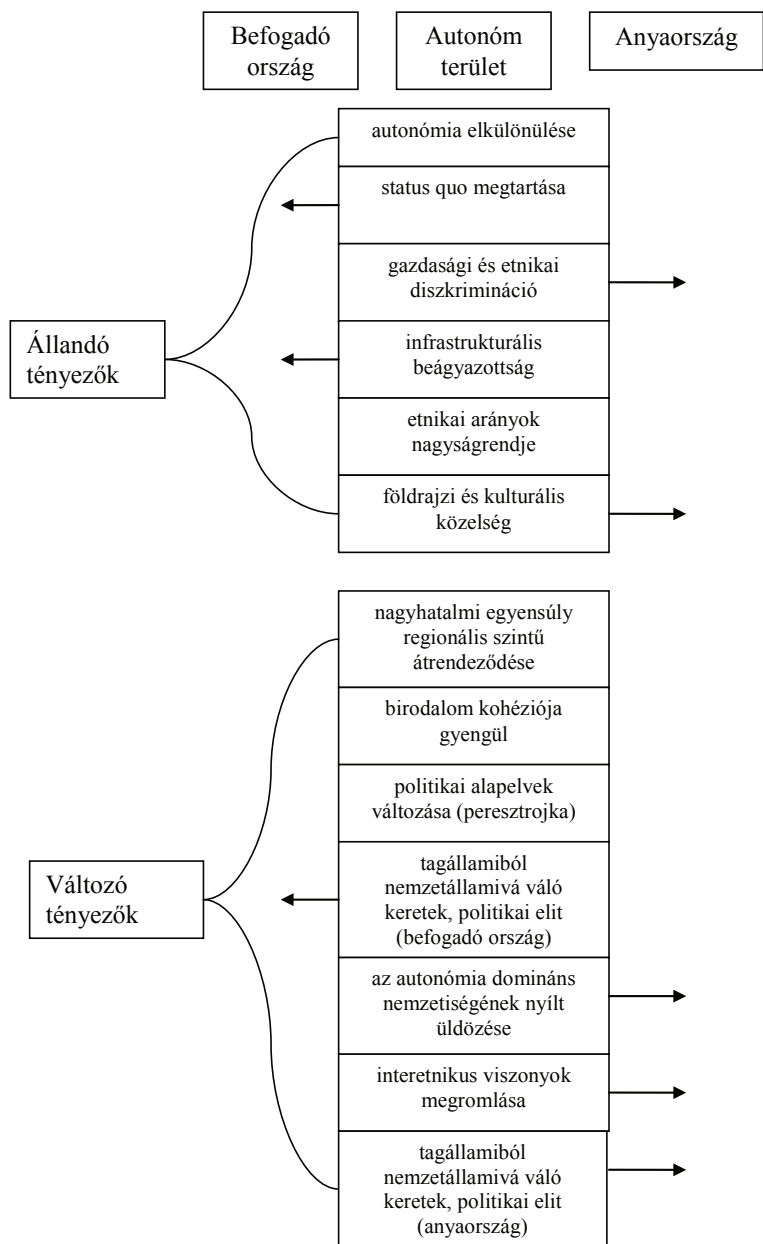
1. táblázat. Az autonómia elszakadását befolyásoló környezet szereplői, változó és állandó tényezői

Szereplők (szereplő-rendszerek) → Befolyásoló tényezők ↓	Nemzetközi politika	Birodalmi keret	Befogadó állam	Autonóm terület	Anyország
Állandó tényezők		autonómia elkülönítése status quo megtartása	gazdasági és etnikai diszkrimináció	infrastrukturális beágyazottság, etnikai arányok nagyságrendje	földrajzi és kulturális közelség
Változó tényezők	nagyhatalmi egyensúly regionális szinten	birodalom kohéziója, politikai alapelvek (peresztorjka), ellenőrző kapacitás	tagállamiból nemzetállamivá váló keretek, politikai elit, az autonómia domináns nemzetiségének nyílt üldözése	interetnikus viszonyok	tagállamiból nemzetállamivá váló keretek, politikai elit

Az 1. ábrán pedig ugyanezeket a tényezőket kíséreljük meg érzékelteni, külön az állandókat, külön a változókat abból a szempontból, melyik jelentett az autonómia számára az anyaországhoz, melyik pedig a befogadó országhoz való szorosabb kötődést, illetve melyik jelentett a kettő közül valamelyik irányba taszító lehetséges impulzust.

Az autonómia elkülönülését vagy elkülönítését semleges tényezőnek vesszük, hiszen egyrészt számtalan autonóm terület létezik világszerte, ahol nem fenyeget az elszakadás veszélye, másrészt pedig maga Hegyi Karabah is évtizedekig megmaradt Azerbajdzsán állami keretein belül anélkül, hogy elszakadt volna tőle. Ugyanígy az etnikai arányok kérdését is semleges tényezőnek számítjuk, mert amíg a két (vagy több) etnikum békében él egymás mellett, és mindegyiknek biztosítják az őt megillető jogokat, valamint egyiket sem befolyásolják a nemzeti törekvések, nem valószínű az összeütközésük. Hegyi Karabahban erre is adódott példa.

1. ábra. Az elszakadást és az integrációt támogató tényezők

Ehhez hasonlóan nem értékeljük szakadárságot támogató vagy ellenző faktoroknak a nemzetközi vagy birodalmi szintű változásokat, mert ezek különböző elrendeződése a folyamatot különböző végeredmények felé segítette volna. A konkrét esetben, ha bekövetkezett volna a török–azeri–közép-ázsiai türk köztársaságok tengelyének dominanciája, a mérleg nyelve valószínűleg a korábbi területi egység felé billen.

Ugyanígy a szovjet hatalmi struktúra gyengülése csak a konfliktus kirobbanását tette lehetővé, továbbá növelte ellenőrizhetetlenségét és szabályozatlanságát, rendezetlenségét. Maga a birodalmi káosz ebben az esetben mind segítette az elszakadást azzal, hogy teret engedett a szélsőségesen nacionalista indulatoknak, azonban gátolta is Azerbajdzsán politikájának támogatásával. A döntő fordulat ebben az összefüggés-rendszerben akkor következett be, amikor a birodalom felbomlott, és biztossá vált az orosz–iráni hatalmi tengely fölénye a térségben.

Összességében azt állapíthatjuk meg, hogy a szovjet korszakban az autonómiát az Azerbajdzsánnal való integráció vagy az attól való dezintegráció irányába mozdítható tényezők egyensúlyban voltak. A stabilitást továbbá támogatta a birodalmi keret kiszámíthatósága, a nemzeti mozgalmak féken tartása és a nemzetközi politikai egyensúlyoknak a Dél-Kaukázusra különálló hatást nem gyakorló változásai. Az ezt követő időszakban azonban az addig semleges vagy jótékony tényezők megváltozása egyértelműen az anyaország felé, vagyis az elszakadás irányába terelték az autonóm területet. Az előbbi tényezők közé tartozik például a moszkvai kontroll, amely mind a terület elhatárolását, mind az ott fennálló azeri állami dominanciát biztosította. Az utóbbiak között pedig a békés interetnikus viszonyok megromlását említhetjük.

A vizsgálat eredményét tekintve megállapíthatjuk, hogy az azonos tényezők megléte hasonló helyzetben lévő autonómiáknál valószínűleg ugyanilyen eredményekhez vezet. Ezzel szemben érdemes kihangsúlyozni, hogy az elszakadást segítő egyes tényezők valamelyikének, vagy néhányának megléte önmagában nem eredményezi a szeparatizmus megvalósulását. Azoknak kumulálódása viszont veszélyt jelenthet a befogadó állam területi egységére. Ezzel párhuzamosan az elválasztó tényezők megléte esetén a nemzetközi politikai környezet megváltozása, a korábban a területet ellenőrző birodalom hatalmának meggyengülése pedig emelheti

a nyílt konfliktus kirobbanásának lehetőségét, valamint az összeütközés ellenőrizhetetlenségének veszélyét. A konfliktus végkimenetelét azonban nagy biztossággal a nemzetközi és birodalmi – birodalom utódállamai között kialakult – környezet újbóli stabilizálódása döntheti el.

A jövőben megalakítandó autonómiák esetére történő prognózisokhoz ki kell szűrniük, hogy az itt említett szereplők és tényezők közül melyek adottak általánosságban a vizsgált térségekben. Ezután szükséges elemeznünk, hogy az adott szereplők által létrehozott környezeti tényezők mely irányba befolyásolják az entitás közeledését, vannak-e esetleg a szakadarságot kizáró faktorok, amelyek tetszőleges egyensúlytalanságok megléte esetén is a befogadó állam szuverenitása alatt tartják az autonóm területet. A szempontrendszer ezen felül bővítendő az adott térségben hely- és korszak-specifikus jellemzőkkel is.

A vizsgálatot természetesen több irányba is bővíthetjük. Egyedi elágazást jelenthet a Katalóniához és Québechez hasonló autonómiák vizsgálata, amelyek esetében épp az okoz konfliktust a felettük szuverenitást gyakorló állammal szemben, hogy gazdaságilag jobban teljesítenek, és saját megítélésük szerint az állami elosztórendszerekből ehhez képest kevesebb juttatást kapnak vissza. A karabahi kérdéshez kapcsolódva pedig érdekesek lehetnek a volt Jugoszlávia területén létezett autonómiák esetei, akár szeparálódtak, akár nem. Ezek elemzése során, mivel a szovjet és a jugoszláv birodalmi rendszer felbomlása idején nagyon hasonló dinamikája volt az etnikai ellentéteknek,²⁸ érdemes lenne a két létező – vajdasági és koszovói – autonómia sorsát azonos, vagy legalábbis valószínűleg nagyon kis mértékben a helyi viszonyokra adaptálható vizsgálati szempontokkal elemezni. És hogy a volt Szovjetunióhoz is visszatérjünk, szintén célszerű ennek vagy egy hasonló szempontrendszernek az alkalmazhatóságát vizsgálni a Hegyi Karabahtól nem is oly távol eső Abházia és Dél-Oszétia, vagy Csecsenföld esetében.

Urszán József

Az etnikai indíttatású bűncselekmények elleni nemzetközi fellépés Koszovóban¹

Bevezetés

A különféle etnikumú népcsoportok közötti konfliktusok történeti távlatokban vizsgálhatók és akár a törzsközösségi életformáig visszavezethetők. Csupán 1946 és 2001 között több mint ötven etnikai különbözőség miatt kirobbant és zömében polgárháborúvá szélesedett helyi, fegyveres összetűzés zajlott le világszerte.² Ezekben az összecsapásokban az etnikumok egymással szembeni intoleranciája gyűlöletté fokozódott és jellemzően erőszakos formában, különféle (főként sorozatjellegű) bűncselekményekben, vagy személy elleni bűnesetekben volt tetten érhető. E bűncselekmények jellegüket tekintve rendkívül széles skálán mozogtak. A garázda közterületi vandalizmustól, a vallási kegyhelyek megrongálásán, felgyújtásán át egészen a gyűlölet tárgyát képező népcsoport tagjainak tömeges megsemmisítésére vonatkozóan keletkeztek világszerte adatok. Az etnikai konfliktus jelensége és az ellene történő fellépés tudományos igényű vizsgálatában különösen érdekesnek számít Jugoszlávia felbomlásának máig tartó eseménysorozata. Ennek vonatkozásában a hiteles dokumentáltság és a nemzetközi közösség aktív, konfliktusrendező jelenléte (pl. békefolyamat támogatása, polgári válságkezelés, demokratizálódást segítő programok) egy információban gazdag, a kutatások szempontjából kedvező helyzetet teremt.

¹ A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1/2010-0023. projekt támogatásával készült.

² Stefan Wolf: *Ethnic Conflict, a Global Perspective*, Oxford University Press: New York, 2005, 5.

²⁸ Koehler, Jan – Zürcher, Christoph (eds.): *Potentials of Disorder*. Manchester University Press: Manchester, New York, 2003: 2, 8–9.